

Mazdek Hareketi Üzerine Bir Araştırma¹

Allahyar Hala'tberi - Abbas Zarei Mehrvarz

Çeviren: Nevfel Akyar

Doktora Öğrencisi, Bursa Uludağ Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı
Bursa/Turkey
nevfelakyar@gmail.com
<http://orcid.org/0000-0002-2712-7576>

Eski tarihçilerin İslamiyet öncesi İran tarihi hakkında Farsça veya Arapça nakilleri önemli bir kaynağa, yani Sâsânî saltanatının sonunda (muhtemelen III. Yazdicerd döneminde) Pehlevî dilinde kaleme alınmış yarı resmi bir metin olan *Hudâynâme*'ye dayanır. Onun Arapça çevirileri arasında en bilineni İbnü'l-Mukaffa'nın tercümesidir.² İbnü'l-Mukaffa ve Pehlevî *Hudâynâme*'nin diğer yazarları, Sâsânî saltanat yıllıkları veya mezkûr yıllıklara dayanan başka kaynaklardan faydalanmışlardır. *Hudâynâme*'de olayların gidişatı hükümdarların, soyluların ve Zerdüştî din adamlarının bakış açısıyla ifade edilmektedir. Bu bakış açısı Müslüman tarihçi ve yazarların metinlerine doğrudan yansımıştır.³ İslam tarihçileri sayılı birkaç örnek haricinde her ne kadar menşeyini ve kaynaklarını belirtmemiş olsalar da yazdıklarını *Hudâynâme*'nin Arapça çevirisinden alıntılanmış oldukları açıktır.

Geliş Tarihi/Received Date: 24.06.2020

Kabul Tarihi/Accepted Date: 21.06.2021

Çeviri Makale/ Translated Article

Atıf/Citation: Hala'tberi, Allahyar - Mehrvarz, Abbas Zarei. "Mazdek Hareketi Üzerine Bir Araştırma". çev. Nevfel Akyar. *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30/1 (Haziran 2021), 301-316. <https://doi.org/10.51447/uluifd.799752>

¹ Bu makalenin Farsça aslı "Berresî Cunbiş-i Mazdek" adıyla "Pejûheşnâme-i Ulûm-i İnsânî (*Şehit Beheştî Üniversitesi Edebiyat ve Beşeri Bilimler Fakültesi Dergisi*) 27 (1379), s. 108-126."de yayımlanmıştır.

² Ârtur Kristensen, *Saltanat-ı Kubâd ve Zuhûr-u Mazdek*, çev. Nasrallâh Falsafî - Ahmet Bîrşek (Tahran: Kelâle-i Hâver, 1309), 25.

³ Ehsan Yarshater, "Mazdakism", *The Cambridge History of Iran: Seleucid Parthian* (Cambridge: Cambridge University Press, 1986), 3/993.

Bununla birlikte konuları tamamlama maksadıyla Mazdeknâme ve diğer kitap çevirilerinden de faydalanmış olmaları mümkündür.⁴

Hükümdar Kubâd ve Mazdekîlik hakkındaki anlatıları; Müslüman tarihçilerin rivayetleri, Zerdüşti kutsal kitaplarındaki kısa referanslar ve Greko-Romen⁵ kaynaklar olmak üzere üç kategoride değerlendirebiliriz:

Müslüman tarihçilerin kitapları; İbn Kuteybe ed-Dîneverî'nin *El-Ma'ârifî*, Ebû Hanîfe Ahmed Dîneverî'nin *el-Ahbârü't-tıvâl'i*, İbn Vâzih el-Ya'kübi'nin *Târîh'i*, Taberî'nin *Târîh'i* ve Bel'amî'nin onun hakkında yaptığı tercümesi, Mutahhar bin Tâhir el-Makdisî'nin *Bed' ve't-Târîh'i*, Hamza b. el-Hasen el-İsfahânî'nin *Târîhu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ'sı*, Mes'udî'nin *Mürücü'z-Zeheb'i*, İbn Miskeveyh'in *Tecâribü'l-Ümem'i*, Ebu Reyhân el-Bîrûnî'nin *el-Âsârü'l-Bâkiye'si*, Hârizmî'nin *Mefâtihu'l-Ülûm'u*, Firdavsî'nin *Şâhnâme'si*, Hâce Nizâmülmülk'ün *Siyâsetnâme'si*, İbnü'l-Belhî'nin *Fârsnâme'si*, *Mucmel'ut-Tevarih ve'l-Kısas*⁶ ve Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihâl*'inden meydana gelmektedir. Bunlara ek olarak, miladi 14. Yüzyılın (hicrî 5. yüzyıl) sonlarında yazılan Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd Haîfî'nin *Fustât el-Adâle-i fî Kavâid es-Sultane* adlı el yazmasının yeniden düzenlenmiş versiyonunun da göz önünde bulundurulması gerekir.⁷ Kısacası (Saîd bin Bitrîk'in naklettiği) *El-Ma'ârif*'in anlatısı, *Târîh-i Taberî*'de zikredilen birbiriyle hemen hemen çelişkili iki rivayet ve Şehristânî'nin *el-Milel ve'n-Nihâl*'indeki Mazdek inancına dair şerh dışında tarihçilerin nakilleri neredeyse aynıdır. Dört kitapta yani *Şâhnâme*, *Fârsnâme*, *Siyâsetnâme*⁸ ve *Fustât el-Adâle*'deki rivayetler çelişkili ifadeler barındırmaktadır. *Şâhnâme*'deki bilgiler İbn Mukaffa'nın tercümesi ile uyumludur. Ancak bazıları bu bilgilerin *Hudâynâme*'nin Farsça bir çevirisinden alındığına inanmaktadır.⁹

⁴ İbnü'l-Mukaffa'nın "Hudâynâme" haricinde Kitâbu Mazdeknâme ve Kitâbu't-Tâc fî Şireti Enûşîrvân isimli Pehleviceden Arapçaya iki çevirisi daha bulunmaktadır. Muhtemel bu üç eser de Müslüman tarihçilerin Mazdekle ilgili kaynakları arasında yer almaktadır. bk. Ebû Ali Bel'amî, *Târîh-i Bel'amî*, ed. Muhammed Cevâd Meşkûr (Tahran: Hayyam, 1337), Önsöz III.

⁵ Asıl metinde 'Rûm' olarak geçen ifade hem Romalı hem de Yunan yazarları kapsayan bir terim olması nedeniyle 'Greko-Romen' olarak tercüme edilmiştir. [Çevirmen Notu]

⁶ Yazarı bilinmemektedir. [Çevirmen Notu]

⁷ Rivayetlerin detayı ve sınıflandırması konusunda daha fazla bilgi için bk. Otakar Klima, *Târîh-i Cünbüş-ü Mazdekîyân*, çev. Cihângir Fikrî Erşâd (Tahran: Tus, 1358); Kristensen, *Zuhûr-u Mazdek*; Hâide Rebîi - Humâyûn Fulâdpûr, "Negâhî Tâze be Dâstân-i Mazdek ve Kubâd", *Mâhnâme-i Kelk* 28 (1371), 37-79. Son makalede Mazdek'in hikayesi tamamen efsane olarak kabul edilmekle beraber elbette daha öncekiler gibi müellifler vahim bir hataya düşmüşlerdir. (Gaube'de aynı sonuca varmıştı.); H. Gaube, "Mazdak: Historical Reality or Invention?", *Studia Iranica* 11 (1982), 111-122.. Fustât el-Adâle-i fî Kavâid es-Sultane el yazmasının giriş ve açıklamalarla birlikte Abbâs Zâreî Mihrvâz tarafından tashih edildiğini ve yakında yayınlanacağını açıklamak elzemdir.

⁸ Fârsnâme ve Siyâsetnâme'deki Mazdek rivayetlerinin mukayesesi için bk. Ârtur Kristensen, "Dû Tahrîr ez Sergüzeşt-i Mazdek", çev. Ahmed Tefazzoli, *Kitâb-ı Sahn* (Tahran: İlmî, 1364), 33-40. Kristensen "Saltanat-ı Kubâd ve ..." kitabını yazarken Farsnâme'nin rivayetini görmemiştir.

⁹ Kristensen, "Dû Tahrîr ez Sergüzeşt-i Mazdek", 1/31.

Şâhnâme'de Mazdek'e atfedilen bazı ifadeler diğer kaynakların hiçbirinde görülmemektedir. Muhtemelen İbnü'l-Belhî *Fârsnâme*'sinde, var olan Mazdeknâmelerin¹⁰ Arapça ya da Farsça tercümelerinin birinden faydalanmıştır. *Fustât el-Adâle ve Siyâsetnâme*'nin müellifleri kesinlikle İslâmî usullerle yazılmış olan mevcut Mazdeknâmelerin birinden faydalanmışlardır. Her ne kadar *Fustât el-Adâle ile Siyâsetnâme*'de zikredilen rivayetler benzer olsa da muhtemelen daha eski bir kaynaktan elde edilmiş bazı ilavelerde bulunmaktadır.

Miladi dokuzuncu ve onuncu yüzyılda kaleme alınmış olan Pehlevî kaynaklardan elimize ulaşan bilgiler ise beklenenin aksine yeterli değildir.¹¹ *Behmen Yeşt*, *Bundahişn* ve *Dinker*; Mazdek inancı hakkında sınırlı ve dolaylı bilgiler ihtiva eden üç kaynaktır.

Kubâd döneminden elimize ulaşan miladi altıncı yüzyılın başında yazılmış olan Josue Stylite'in yıllığı (*Yeşu' Stun - Neşin*) ve Bizans hükümdarı Belisarius'un danışmanlığını yürüten ve Kubâd ile yapılan savaşa bizzat iştirak eden Yunan Prokopius'un *Târîh-i Cenghâyî İrân ve Rûm* [İran - Roma Savaşları Tarihi] [De Bello Persico] kitabı olmak üzere biri Süryani diğeri Greko-Romen, sadece iki detaylı kaynak bulunmaktadır. Bizanslı yazar Malalas ise altıncı yüzyılın ilk yarısında yalnızca İran'daki Maniheiztlerin faaliyetleri hakkında yazılar kaleme almıştır. Myrina'lı bir avukat olan Agathias'ın (yaklaşık Miladi 532-582) Şâhlığın arşiv belgelerine erişebilmesi, Raporlar'ının Kubâd dönemi sonrasında yazılmış olmasına rağmen onları oldukça önemli hale getirmektedir.¹² Bunların dışında birkaç Greko-Romen rivayet daha bulunmaktadır. Bunlar, I. Heraklius (M.S. 610-641) zamanında yaşamış olan Teofilaktos Simokates'in raporları; Theofanis Homulugtus [Theofanes Continuatus] tarafından yazılan *Vakâi Negârî* [Kronik] (M.S. 684 yılından 811 yılına kadar); Georgios Kedrenos'un miladi 1057 yılına kadar olan olayları kapsamakla birlikte İoannis [John] Zonaras tarafından *Tarih-i Muhtasar* olarak tamamlanan [M.S. 1118 yılının olaylarına kadar] *Çeşm-i Endâzeyi ber Tevârîh* isimli kitabıdır.¹³

Mazdek hareketinin tarihi ve Şâh Kubâd hakkında yapılacak bir inceleme ciddi bir sorunu beraberinde getirmektedir. Elimize ulaşan eserler arasında Mazdek adı miladi IX. Yüzyıl (Hicri III. yüzyıl) öncesi hiçbir eserde geçmemektedir. Bu durum bazı araştırmacılar tarafından şüphe ile karşılanmış olup Mazdek hikâyesi bütünüyle bir efsane ve uydurma olarak kabul edilmiştir.¹⁴

¹⁰ Daha sonrada görüleceği gibi, İslâm'ın ilk yüzyıllarında halkın elinde çok sayıda Mazdeknâme mevcuttu.

¹¹ Yarshater, "Mazdakism", 3/8.

¹² Rebî - Fulâdpûr, "Negâhî Tâze be Dâstân-i Mazdek ve Kubâd", 47.

¹³ Teodor Nöldeke, *İrânîyân ve Arabhâ der Zamân-ı Sâsânîyân (Ta'ligât-ı Nöldeke ber Bahş-ı Sâsânîyân-ı Târîh-i Taberî)*, çev. Abbâs Zeryâb Huv'î (Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1358), 689-690.

¹⁴ Dipnot 4'te belirtilen iki makaleye ek olarak bk. Ahmad Tafazzoli, "Observations sur le soi disant Mazdaknamag", *Acta Iranica* 9 (Leiden: Brill, 1984), 507; Mansour Shaki, "Orintalia in Honour of J. Duchesne Guillemin", *Archiv Orientalni* 58 (1990), 280. Bir dereceye kadar Mazdek rivayetleri tereddütlü değildir.

Fakat Greko-Romen ve Süryani rivayetlerde Mazdek adının geçmemesi -ki onlardan bazıları İslamî kaynaklardan önce kaleme alınmıştır- İranlı olmayan yazarların Sâsânî sarayı hakkında yeterli bilgiye sahip olmamalarından kaynaklanmaktadır. Bununla birlikte onların tamamı Kubâd dönemi dini hareket ve isyanlarına değinmişlerdir. Ayrıca, daha önce de zikredildiği gibi Müslüman yazar ve tarihçiler Hudâyname, Mazdeknâme ve diğer Sâsânî dönemi Pehlevî metinlerinin Arapça tercümelerinden faydalanmışlardır. Dolayısıyla, yazılarında Sâsânî devletinin bir nevi propagandasını aktarmalarına rağmen, Süryani ve Greko-Romen kaynaklara göre daha orijinaldirler.

İslam kaynaklarında ilgi çekici nokta ise, Kubâd hakkındaki resmi hususlarla Mazdek hareketini birbirinden ayırmalarıdır. Yani Kubâd'ın yönetimi anlatıldıktan sonra Mazdekiyye hakkında bilgi verilmektedir. Bu durum, Şâh Kubâd ile ilgili materyal Sâsânî sarayının hemen hemen bir kroniği olarak bilinen *Hudâyname*'nin Arapça tercümesinden kaynaklanırken Mazdek ile ilgili materyal ise *Hudâyname* ve *Mazdeknâme*'nin Arapça tercümelerinin birleştirilmesi ve derlenmesi ile meydana gelmesi gibi iki husustan ileri gelebilir.

Müslüman tarihçi ve yazarların materyalindeki farklılık kasıtlı olmayıp onların Pehlevî doküman ve kaynaklarından ileri gelmektedir. Bu rivayetlerin incelenmesinden, onların tamamının Şâh Hüsrev Enûşîrvân dönemindeki yeni bakış açısı ile yazıldığı ve Mazdek'i bu açıdan vurguladığı anlaşılabilir. Buradan da anlaşılacağı üzere Sâsânî sarayındaki keskin siyasi ihtilaflar, rivayetlerin Kubâd dönemi sonrasında değiştirilmesi ve tahrif edilmesinin asıl nedeniydi.

Müsteşrikler de bu konuda dikkate değer birkaç eser bırakmışlardır. Sözü fazla uzatmamak adına yalnızca onların en önemlilerinden bazıları bahsedilebilir. Bunlar *Târîh-i İrâniyân ve der zamân-ı Sâsânîyân* isimli Tarih-i Taberî'nin Sâsânî dönemi üzerine (Theodor) Nöldeke'nin âlimane notları, (Arthur) Kristensen'in *Saltanat-ı Kubâd ve Zuhuru Mazdek ve İrân der Zamân-ı Sâsânîyân* adındaki kitapları, Otakar Klíma'nın *Târîh-i Cunbiş-i Mazdekîyân* isimli kapsamlı çalışması ve bayan Nina Viktorovna Pigulevskaia'nın elbette ki Marksist bir bakış açısı ve ekonomik bir vurgu ile yazılmış olan *Şehirhâyı İrân der Rûzgâr-ı Partîyân ve Sâsânîyân* kitabındaki araştırmalarıdır.¹⁵

Hareketin Zemini

Söze başlamadan önce şu noktayı hatırlatmak gerekir ki Mazdek'e nispet edilen eylemlerin bir kısmının veya tamamının Kubâd'dan kaynaklandığı ve Mazdek'in bu yeni yasaları Zerdüştiliğe tatbik ve intibak ettirmiş olması muhtemeldir. Bütün bunların Mazdek'e atfedilmesinin sebebi bu olabilir. Bununla birlikte, Kubâd'a dair bu gibi olgularda egemen otoriteye uyan yazarları tamamen suçlu ilan etmek kabul edilemez. Mitlerin yaygınlaşması da bu duruma katkıda bulunmuştur. İlerleyen bölümlerde bu mesele incelenecektir.

¹⁵ Bu eserlerin tamamı Farsçaya çevrilmiştir.

Acı çeken Sâsânî toplumunda reformların uygulanması esastı. Kubâd'ın babası Fîrûz'un Eftalitler'e [Heyâtîle-Akhunlar] yenilgisi (M.S. 484) ile birlikte ödenen ağır vergilerin sonucunda devlet hazinesinin boşalması, Fîrûz döneminde yedi sene boyunca devam eden kıtlık ve akabinde tarımın çökmesi bu durumun öne çıkan sebeplerinden bazılarıydı. Zâreh ve Belâş¹⁶ arasındaki ihtilaftan beri Kubâd'ın zihnindeki güç kazanma arzusu ve soylular ile Zerdüşti din adamları [mubedler] hakkındaki menfi bakış açısı da ayrıca dile getirilmelidir.¹⁷ Söz konusu kıtlık Kubâd döneminde tekrar oldu.¹⁸ Bundan en çok köylü sınıfı zarar gördü. Bu nedenle reformlar onların üzerine odaklanmalıydı. Ona atfedilen kaynakların çoğuna göre Kubâd'ın yumuşak huylu tabiatı onu köylülere yaklaştırdı, böylece soyluları ve Zerdüşti din adamlarını kendine düşman etti. Bu çerçevede, Kubâd aile hukukuna müdahalede bulunmuş ve alt sınıfların yararına bazı değişiklikler yapmış olabilir. Bu alan herhangi bir müdahalenin birtakım iftiralar için bahane olmasına oldukça müsaittir.¹⁹ Bu durum elbette ki Mazdek'in yardımı ve fetvası ile meydana gelmiştir.

Kubâd

Kubâd, Belâş (M.S. 484-488) dönemi sonrası miladi 488 yılında tahta çıktığında on altı yaşında olup sultanın yardımcısı Sûhrâ idi.²⁰ Sekiz yıl sonra miladi 496'da yani 24 yaşında iken, memleket idaresinin elinden çıktığını fark ederek Şâpûr Râzî'ye Sûhrâ'yı öldürttü ve önde gelen diğer kişiler ve din adamları hakkında kovuşturma başlattı.²¹ Bu dönemde Mazdek onun yardımına geldi. Bu kovuşturmalar üzerine soylular ve din adamları – güya babası Kubâd tarafından katledilmesine rağmen görünüşte ona sadık olan Sûhrâ'nın oğlu Zermihr²² liderliğinde- Kubâd'a isyan ettiler. Elbette soyluların ve din adamlarının Kubâd'a karşı başlattığı isyan, sultanın yardımcısı Sûhrâ'nın öldürülmesinden kaynaklanmamaktaydı. Kubâd'ın onlara karşı tepkisizliği ve öfkesi, din adamlarının ve soyluların isteklerine muhalefet eden Mazdek'e yakın tutumu ve toplumun çoğunluğunu oluşturan yoksulların ekonomik alanda

¹⁶ Kubâd'ın amcaları olup I. Fîrûz'un ölümü sonrası Zâreh, Belâş'ın M.S. 484-488 yılları arasındaki iktidarına karşı mücadele vermiş ve başarılı olamamıştır. [Çevirmen Notu]

¹⁷ Klima, *Mazdekîyân*, 329; Nina Viktorovna Pigulevskaia vd., *Târîh-i Îrân ez Devrân-ı Bâstân tâ Pâyân-ı Sed'e Hecdehem Milâdî*, çev. Kerîm Keşâverzi (Tahran: Muessese-i Mutâlîât ve Tahkîkât-ı İctimâî, 1346), 1/110.

¹⁸ Ebûlkâsım Firdevsî, *Şâhnâme*, ed. Rüstem Alîyev - Âdil Âzer (Moskova: İntişârât-ı Dâniş (Bahş-ı Edebîyât-ı Hâver), 1970), 8/42 (213-215. Beyitler).

¹⁹ Rebîî - Fulâdpûr, "Negâhî Tâze be Dâstân-i Mazdek ve Kubâd", 63.

²⁰ Firdevsî, *Şâhnâme*, 8/30.

²¹ Firdevsî, *Şâhnâme*, 8/30; Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 214.

²² Çoğu İslamî kaynaktan Sûhrâ ve Zermihr tek kişi olarak bilinmekte veya öldürülüşü Kubâd'ın tahta geri dönmesi sonrasında olmuş gibi ele alınmaktadır. Fakat Firdevsî'nin rivayetini dikkate alırsak tahttan indirilmeden önce babası, diğer kaynaklara göre ise tekrar tahta çıktıktan sonra oğlu Zermihr öldürülmüştür. Kaynaklardaki bu hatalar nedeniyle Nöldeke de hata yapmıştır. bk. Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 229.

yaptığı islahatlarla desteklenmesi, isyanlarının asıl nedenini oluşturmaktaydı. Taberî, (Mazdekîler'in) Kavâz'ı (Kubâd) onlar dışında hiç kimsenin erişemediği bir yere götürdüklerini nakleder.²³ Bu rivayet önde gelen soyluların ve Zerdüşti ruhanilerin iktidardan uzakta kaldığını işaret etmektedir. Tabi ki o zamanlar genç bir adam olan Siyâvuş gibi bazı soylular Kubâd'ı desteklemekteydi.²⁴

Kubâd'ın tahtan indirilmesi sonrası soylular ve din adamları onun kaderini tayin etmek için bir toplantı (görünüşte Zermihr başkanlığında) tertipletiler. Eftalit sınırının askeri komutanı Kenâreng ve Eftalit sınırının ordu komutanı *Nahvîr Guşensap Dâz*, Kubâd'ın öldürülmesi gerektiğine inanıyordu fakat diğerleri (güya Zermihr'in ısrarıyla) bunu kabul etmedi. Bunun yerine onu Huzistan'daki Unutulmuş Kale'de [Andâmişu] zindana hapsedtiler. Kubâd uzun süre zindanda kalmadı, kız kardeşi (veya karısı?) ve Siyâvuş'un yardımıyla zindandan kaçarak²⁵ birkaç gün içinde İran'ın doğusunda yer alan Eftalit ülkesine gitti. Orayı seçmesinin nedeni, Kubâd'ın, Fîrûz'un Eftalitlere mağlup olması sonrası uzun yıllar orada rehin tutulması sonucu Eftalit sarayı ile yakın ilişkiler geliştirmesi ve onlara bazı imtiyazlar vererek elinden alınan tahtına ulaşmasında yardım edeceklerinden emin olmasıydı.

Soyluların ve din adamlarının bu hareketine karşılık Mazdek'in ne gibi bir tavır takındığı kaynaklarda geçmemektedir. Yalnızca Bel'amî bu konuya kısaca değinmektedir: "Mazdek (Kubâd zindandan kaçtıktan sonra) saklandığı bir yıl boyunca onunla görüştü ve Kubâd'a "Müritlerim çoktur, askerler onlardan daha fazla değerlidir. Seni çıkarmaları ve askerleriyle savaşmaları için onları toplayacağım." dedi ve Kubâd cevaben "Senin müritlerinin tamamı avamdandır. Askerler ile savaşamazlar. Bana onları öldürmek ve tahti geri almak için asker gerekli." diyerek onu geri çevirdi".²⁶

Kısa atıflar haricinde kaynaklarda Şâh Câmâsp²⁷ döneminden bahsedilmemektedir. Aynı zamanda soyluların Mazdek ile ne şekilde bir çatışma halinde olduğu da hiçbir kaynaktan geçmez. Yalnızca Farsnâme'de Kubâd'ın tahttan indirilmesi sonrası Mazdek'in Azerbaycan'a kaçarak müritlerini etrafına topladığı ve "sukutuhayale uğrayarak amacına ulaşma azminin kırıldığı..."²⁸ bahsedilmektedir ki bu rivayeti reddetmek için hiçbir sebebimiz yoktur. Bununla birlikte, güya sarayda Mazdek'in hala güçlü taraftarları bulunmaktaydı hatta bazıları Câmâsp'ı dahi onun taraftarlarından saymaktadır.²⁹ Kubâd'ın kan dökmeksizin tahta tekrar oturması, onun Sâsânî sara-

²³ Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 215; İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, ed. Ebulkâsım İmâmî (Tahran: Sürûş, 1369), 1/157.

²⁴ Kristensen, "Dû Tahrîr ez Sergüzeşt-i Mazdek", 1/114.

²⁵ Kristensen, "Dû Tahrîr ez Sergüzeşt-i Mazdek", 1/115.

²⁶ Bel'amî, *Târîh-i Bel'amî*, 145.

²⁷ Câmâsp: Kubâd'ın genç kardeşi olup Kubâd'ın tahtan indirilip iktidarı tekrar ele geçmesi süresince (M.S. 496-498/9) iktidarda kalmıştır. [Çevirmen Notu]

²⁸ İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, ed. R. E. Nikolsen - Guy Le Strange (Tahran: Dünyâ, 1363), 85.

²⁹ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 1/157.

yındaki manevi nüfuzunu ve soylular arasındaki taraftarlarının çokluğunu göstermektedir. Eğer İbnü'l-Belhî'nin rivayeti doğrudursa Azerbaycan hükümdarının Kubâd'ın hal'ine karşı olduğu ve Mazdek'in bu nedenle ona sığındığı düşünülebilir.

Bununla birlikte, Eftalitler'in yardımıyla muhaliflerini saf dışı bırakarak geri döndükten sonra Kubâd, Câmâsp'ı ve -Nahvir Guşensap dışındaki- soyluları affetti. Saltanatı boyunca Câmâsp'ı da yönetime dâhil etti ve tutuklamadı. Kendisine çok yardımcı dokunan Siyâvüş'u yüksek bir makam olan Arteşterân-ı Sâlâr (başkomutan) olarak atadı.

Kaynaklara göre, Kubâd saltanatının ikinci döneminde Mazdek'i himaye etmekten vazgeçerek resmî dine geri döndü ve hatta onu cezalandırmak amacıyla Ermenistan bölgesini ve diğer bazı şehirleri işgal etti.³⁰ Fakat bu ifade Kubâd'ın ikinci kez başa geldikten otuz bir yıl sonraki yani saltanatının sonunda ve Hüseyin Enûşirvân'ın saltanat tahtına oturduğu miladi 531 yılındaki "Mazdekilerin" toplu katliama uğramaları ile çelişmektedir. Eğer Kubâd 469 yılında Mazdek'i himaye etmekten ve onunla iş birliği yapmaktan vazgeçmiş olsaydı onu yok etmek için otuz bir yıl beklemesinin bir anlamı olmazdı.

Kubâd Eftalit ordusunun gücüne güvenerek ülke idaresinde eşitliği ve dengeyi sağlamaya yönelik tedbirler aldı. Bununla birlikte İran'ın kuzey doğusundaki Temûrî ve Kûdîşî kabileleri ile Ermeni ve Arapları hâkimiyeti altına aldı.³¹ O irade ve kudretini kan dökmek yerine olağan dışı bir şekilde mümkün olduğunca şefkat ve lütf için kullanan bir kraldı. Agathias'a göre, siyasi bir mekanizma ve inkılabî yenilikler ortaya koymasına rağmen alışılmış gelenekler buna engel olmaktaydı.³² O, gücünü hiçbir sebeple soyluların ve din adamlarının sınırlandırmaları olmaksızın kullanmak istediği için Mazdek'in yardımına başvurdu. Ayrıca Mazdek'in hayırseverliği ve toplumdaki fakirleri koruyup kollaması Kubâd'ın yaratılışına ve karakterine uymaktaydı. Taberî, Mazdek onu kendi isteklerini yapmaya zorlayana kadar Kavâz'ın her zaman İran'ın en seçkin hükümdarlarından biri olduğunu³³, herkese iyi davrandığını, kan dökmekten kaçındığını ve bu nedenle düşmanlarına yumuşak bir şekilde davrandığını ifade etmektedir.³⁴ Kubâd'ın ahlaki hususunda yukarıda bahsedilenler ve diğer

³⁰ Prokopius, *Târîh-i Cenghâyi Îrân ve Rûm*, çev. Muhammed S'aidî (Tahran: Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 1338), 37; Agathias, *The Histories*, çev. Joseph D. Frendo (Berlin, Newyork: Walter de Gruyter, 1975)'den naklen; Rebî - Fulâdpûr, "Negâhî Tâze be Dâstân-i Mazdek ve Kubâd", 54.

³¹ Romen Girişmen, *Îrân ez Âgâz ta İslâm*, çev. Muhammed Muayyen (Tahran: İlmî ve Ferhengî, 1364), 363; Ârtur Kristensen, *Îrân der Zamân-ı Sâsâniyân*, çev. Gulâm Rızâ Reşid Yâsemî (Tahran: Emîr-i Kebîr, 1367), 376.

³² Agathias, *The Histories*'den naklen; Rebî - Fulâdpûr, "Negâhî Tâze be Dâstân-i Mazdek ve Kubâd", 56.

³³ Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 215-216.

³⁴ Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 218, 220.

güvenilir kaynaklar göz önüne alındığında, daha önceleri ona yardım eden çoğu kişinin öldürüldüğüne inanmak zordur.³⁵ Sâsânî rivayetlerinden oluşan *Ĥudâynâme*'nin tesiri altındaki bazı İslamî kaynaklarda “Kubâd'ın Mazdek'e imandan başka çaresi olmadığı ve onların sayılarının çokluğundan çekindiği” ifade edilir.³⁶ Bu elbette ki Kubâd'ın yaptıklarına karşı Sâsânî resmi ve siyasi mekanizmasının bir mazeretidir. Hamza (el-İsfehani), “Kubâd Mazdek dinini kabul ettikten sonra... ona Kuvâd perîr-i în duş³⁷ (Kubâd dün kötü bir dine girdi?) denildi” yazmıştır.³⁸

Mazdek

Mazdek'in kişiliği tam anlamıyla mitoloji ile iç içedir bu nedenle bazı modern araştırmacılar ona dair rivayetlerin tamamını efsane olarak değerlendirmektedirler.³⁹

İsmi ve doğum yeri konusu ihtilaflıdır. Mazdek adı onun lakabı olabilir (Zendîk ya da Zendîg'in bozulmuş hali). Bazıları onun adını (Bir Sâsânî kanunnamesi olan *Mâtîkân-î Hezâr Dâtestân*'da geçtiği üzere) Mervek (مروک) olarak bilir.⁴⁰ Babasının adı Bâmdâd'tı. Bu nedenle *Mazdek-i Bâmdâdân* olarak da ifade edilir.⁴¹ Biruni onu *Hem-dâdân*⁴², Dîneverî ise *Mâzîyâr*⁴³ olarak adlandırmaktadır.

Mazdek'in doğum yeri hakkında Mazarîyye⁴⁴, Nesâ⁴⁵ veya İstahr⁴⁶ ihtilafı mevcuttur. Kristensen'e göre Mazarîyye'nin, Dicle'nin doğu kıyısında yer alan *Mâdâzî*

³⁵ Kad şehri halkının Kubâd tarafından öldürüldüğüne dair rivayet sadece önyargı ve duygusallıktan bağımsız olmayan Süryanî ve Rumî kaynaklarda mevcuttur.

³⁶ Örneğin bk. Ebu Reyhân Bîrûnî, *Âşârü'l-Bâkıye*, çev. Ekber Dâna Sereşt (Tahran: Emîr-i Kebîr, 1363), 311.

³⁷ Kubâd'ın Mazdek dinini kabul etmesi sonucu saltanatını kaybetmesini ve hapisten kurtulup tekrar tacına kavuşmasını anlatan genel bir ifadenin Kubâd zamanındaki lafızdır. bk. Hamza b. el-Hasen İsfahânî, *Târîh-i Peyâmberân ve Şâhân*, çev. Cağfer Şuâr (Tahran: Pedîde, ts.), 54 (Dipnot 2). [Çevirmen notu]

³⁸ İsfahânî, *Târîh-i Peyâmberân ve Şâhân*, 36; Hamza b. el-Hasen İsfahânî, *Târîhu Sinî Mü'lûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ*, çev. Cağfer Şuâr (Tahran: Emîr-i Kebîr, 1367), 28; Muhammed Tagî Bahâr (ed.), *Mücmelü't-Tevârîh ve'l-Kıssaş*, ts.

³⁹ bk. Dipnot 4'de zikredilen son iki eser.

⁴⁰ Mansour Shaki, “Orintalia in Honour of J. Duchesne Guillemin”, *Archiv Orientalni* 58 (1990)'den naklen; Tafazzoli, “Observations sur le soi disant Mazdaknamag”, 509-534.

⁴¹ Nizâmülmülk, *Sîyâsetnâme*, ed. Muhammed Tagî Bahâr (Tahran: Zuvâr, 1357), 195; Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 215-216.

⁴² Bîrûnî, *Âşârü'l-Bâkıye*, 311.

⁴³ Ebû Hanîfe Ahmed Dîneverî, *el-AĤbârü't-Tivâl*, çev. Mahmûd Mehdevî Dâmğânî (Tahran: Neşrenî, 1365), 96.

⁴⁴ Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 252.

⁴⁵ Bel'amî, *Târîh-i Bel'amî*, 143; Bîrûnî, *Âşârü'l-Bâkıye*, 311.

⁴⁶ Dîneverî, *el-AĤbârü't-Tivâl*, 96.

(şimdiki Kütül' Amâre) olması muhtemeldir.⁴⁷ Sonuç olarak Belamî ve Bîrûnî'nin rivayetlerinden doğum yerinin Murgab Harezm olduğu ortaya çıkmaktadır.⁴⁸

Dîneverî, Kubâd'ın Mazdek ile dostluklarını saltanatının onuncu yılına denk getirirken⁴⁹ Firdevsî kıtlık yılında tanıştıklarını ifade etmektedir. Daha öncede ifade edildiği üzere Sûhrâ saltanatının sekizinci yılında Kubâd tarafından öldürülmekle⁵⁰ beraber Kubâd ve Mazdek'in dostluğunun Sûhrâ'nın söz konusu katli ile ilişkili olması muhtemeldir. Bununla birlikte soyluların isyanı Kubâd'ın saltanatının on birinci yılına denk gelmiş⁵¹ ve en fazla üç yıl kadar devam etmişti.

Firdevsî'nin naklinden, kıtlık ve kuraklığın Kubâd ve Mazdek'teki reformist ve ekonomik fikirlerin ortaya çıkmasına zemin hazırladığı değerlendirilebilir. Bu durumda Mazdek, Sultanı fakirlere yardım etme konusunda razı edebildi. Soyluların tahıl depolarının yağmalanması Mazdek tarafından teklif edildi.⁵²

Fakat bir süre sonra, insanlar Kubâd ve Mazdek'in -dünyevi nimetlerin insanlar arasında eşitçe paylaşılması- düsturundan uzaklaştılar. Daha güçlü olanlar daha çok mala göz diktiler. *Mazdekîler* zenginlerden alıp ihtiyaç sahiplerine paylaştırarak toplumda eşitliği sağlamaya çalıştılar. Çünkü çok fazla mal ve hırsın gerekli olmadığına inanmaktaydılar. Onların eşit paylaşırma isteği insan toplumunun kökeninde oldukça derin bir yere sahiptir.⁵³ Bu nedenle Mazdek taraftarları *el-Adliye* (Adalet İlkerlerinin Savunucuları) olarak adlandırılmaktadır.⁵⁴ Bu olup bitene rağmen, Mazdek ve Kubâd'ın kadın ortaklığını tavsiye etmesi pek olası görünmemektedir.⁵⁵ Kaynaklarda zikredilenin aksine, Mazdek ve Kubâd'ın isteği bir kadının birkaç erkeğe ait olması değil her bir erkeğin bir karısının olması şeklindeydi. Belki de çok eşli olan soyluların ve din adamlarının böylece eşlerinin çoğunu bırakmak zorunda kalmaları Kubâd ve Mazdek'e duydukları öfkenin önemli bir nedeni olabilir.⁵⁶

Mazdek ve Kubâd'ın bu eylemleri dini bir hareketin tezahürü olarak öne çıkmaktadır. Mazdek ile ilişkilendirilen bu ifadelerden bu gibi bir sonuç çıkmaz. Bu arada, İslami kaynakların tamamında kadın ortaklığı olarak bilinen şey aslında söylentilerden yapılan çıkarımlardır, fakat onlardan bu tarz bir anlam çıkmaz: "İnsanları ona

⁴⁷ Kristensen, *Îrân der Zamân-ı Sâsâniyân*, 364.

⁴⁸ Klima, *Mazdekîyân*, 182.

⁴⁹ Dîneverî, *el-Ahbârü't-Tivâl*, 94.

⁵⁰ Firdevsî, *Şâhnâme*, 8/30, 48.

⁵¹ Agathias, *The Histories*, 131'den naklen; Rebî - Fulâdpûr, "Negâhî Tâze be Dâstân-i Mazdek ve Kubâd", 54.

⁵² Firdevsî, *Şâhnâme*, 8/42-45 (220-267. Beyitler); karşılaştırma için Ebû Mansûr Seâlibî, *Ğureru Ahbârî Mülûki'l-Fürs ve Siyerihim*, ed. Herman Zutinberg (Tahran: Mektebe el-Esedî, 1963), 597-599.

⁵³ Nina Viktorovna Pigulevskaia, *Şehirhâyî Îrân der Rûzgâr-ı Pârtiyân ve Sâsâniyân*, çev. İnâyetullah Rızâ (Tahran: İlmî ve Ferhengî, 1367), 418.

⁵⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 1/156; İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, 84.

⁵⁵ Klima, *Mazdekîyân*, 330.

⁵⁶ Yazar bu hususla ilgili herhangi bir delil göstermemektedir. [Çevirmen Notu]

çeken şeylerden biri... malda ve kadında eşitlikti. Bunun Yazdan'ı memnun eden en iyi şey ve kendisine verilen en güzel mükâfat olduğunu söyledi. Yine de (onun) söylediklerinin din olmadığını, (fakat) mükemmel bir şey ve mutlu olmaya dayalı bir yoldaşlık olduğunu söyledi.”⁵⁷ “Tanrı [Hüda] kullarının eşitçe bölüştüğü bolca gün yarattı. Fakat insanlar birbirlerine zorbalık ettiler.”⁵⁸

Kubâd'a eyledi anda nasihat
 Didi biş nesne-y-ile olur âfet
 Biri gayret biri hıkd u gazabdur
 Biri fakr u biri hırs u talebdür
 Bu bişi dahı oldu hulk-ı şeytân
 Bu evsâfı gerek terk ide insân
 Bulardan kim geçerse adem oldur
 Cihan içinde şad u hurrem oldur
 Bu bişün aslı dahı ikidür pes
 Bu ikiden geç artuk sözleri kes
 Mubah ide-bilürsen mal u 'avrat
 Olursın dünyede ehl-i mürüvvet⁵⁹

Yukarda bahsi geçen ifadelerden kısaca Mazdek ve Kubâd'ın amacının bozulmuş Sâsânî toplumunda toplumsal ve ekonomik ıslahatları gerçekleştirmek olduğu anlaşılabilir. Bu, doğal olarak soyluların, aristokrat kesimin ve din adamlarının zararına olup onların muhalefetiyle karşı karşıya kalmıştır. Kubâd'ın güçlü bir şekilde tahta geri dönmesi, isyancıların duruma tam olarak egemen olamadığını ve soyluların düşüncesinin aksine Sâsânî halkının Kubâd'ın ıslahatlarından memnun olduğunu göstermektedir.

⁵⁷ Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 252; karşılaştırma için İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 1/162.

⁵⁸ Nöldeke, *der Zamân-ı Sâsâniyân*, 214; karşılaştırma için İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 1/156; Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar) Makdisî, *el-Bed' ve't-Târîh*, ed. Clement Huart (Tahran: Mek-tebe el-Esedî, 1962), 167.

⁵⁹ Firdevsî, *Şâhnâme*, 8/46 (284-290. Beyitler); karşılaştırma için Seâlibî, *Ğururu Aĥbâri Mülûki'l-Fürs ve Si-yerihim*, 599. [Farsça asıl metindeki Şâhnâme'nin Mazdeknâme bölümünde bulunan söz konusu beyitler manzumenin âhengini bozmamak adına yine Şâhnâme'yi manzum bir şekilde dilimize aktaran Şerîfî'nin çevirisinden aynen nakledilmiştir. Firdevsî, *Şerîfî Şehnâme Çevirisi*, ed. Zuhâl Kültürel - Latif Beyreli, çev. Şerîfî (Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999), 3/1643 (46408-46413. beyitler). (Çevirmen Notu)]

Katliam

Sâsânî devletinin bakış açısını aksettiren İslami kaynaklarda Hüsrev Enûşîrvân Mazdekîlerin katledilmesi hadisesini hazırlayan asıl fail olarak bilinir. Buna göre Mazdek ve Kubâd, Enûşîrvân'dan Mazdek dinine girmesini istedi. Ancak Enûşîrvân onların sapkınlıklarını kanıtlamak amacıyla dine girmek için onlardan mühlet⁶⁰ istedi. Bundan sonra illerin valilerini⁶¹, soyluları ve din adamlarını, özellikle Farslı din adamlarını⁶² yardıma çağırdı. Onların yardımıyla Mazdekîleri öldürdü ve Kubâd'ı hapsedti⁶³ daha sonra öldürdüğü de söylenir.⁶⁴

Katliamdan önce soylular, Kubâd'ın oldukça yakınında yer alan Başkomutan Siyâvuş'a çeşitli suçlar isnat ederek Kubâd'ı onun hakkında ölüm fermanı imzalamaya zorladılar.⁶⁵

Kubâd'a vurulan bu ilk darbeden sonra soylular, Siyâvuş'u Romalılar ile yapılan müzakereleri durdurmakla suçlayan ve onun mahkûm edilmesinin asıl müsebbibi olan Mâhbûz'u "sernahvîrgân" unvanıyla ona baş danışman olarak atadılar.⁶⁶

O esnada İran ordusu Gürcistan'da savaşmaktaydı ve I. Justin'in ölümü sonrasında Justinianus'un doğu roma imparatoru olmasıyla birlikte (M.S. 527) iki devlet arasındaki savaş tekrar kızışmıştı. Kubâd'ın hastalığı nedeniyle ülkedeki düzen bozuldu ve soylular veliaht olarak üçüncü oğlu Hüsrev'i desteklediler. Kubâd'ın üç oğlu vardı: Güşensap'ın öldürülmesinden sonra Kubâd tarafından Taberistan'a yönetici olarak atanan Pedeshhârgersâh [پدشخوارگرشاه]⁶⁷ Kâvûs büyük oğluydu; tanınmış bir savaşçı olan Cem ikinci oğluydu ve bir gözü âmâ olduğundan resmi kurallara göre hükümdarlığa uygun değildi,⁶⁸ üçüncü oğlu Hüsrev ise iyi bir siyasetçiydi.

Katliam tam da Kubâd'ın hastalığı, Roma ile savaşın yoğunlaşması ve soyluların Hüsrev'i desteklemesi olayları ile aynı döneme denk gelmiştir. Tarihçilerin anlatısına

⁶⁰ Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd Hañîb, *Fustât el-Adâle-i fî Kavâid es-Sultane* (Paris Milli Kütüphanesi, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi Nüshası), 32A; Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 200'de bu süre kırk gündür; Firdevsî, *Şâhnâme*, 8/46 (299. Beyit)'de beş ay olarak zikredilir.

⁶¹ Hañîb, *Fustât el-Adâle-i fî Kavâid es-Sultane* (Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi Nüshası), 38A,B.

⁶² Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 200; Hañîb, *Fustât el-Adâle-i fî Kavâid es-Sultane* (Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi Nüshası), 32A Kurâk şehri (Pars'dan).

⁶³ Nizâmülmülk, *Siyâsetnâme*, 213; Hañîb, *Fustât el-Adâle-i fî Kavâid es-Sultane* (Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi Nüshası), 39P.

⁶⁴ İbn Miskeveyh, *Tecâribü'l-Ümem*, 1/158.

⁶⁵ Kristensen, *Îrân der Zamân-ı Sâsânîyân*, 381.

⁶⁶ Prokopius, *Târîh-i Cenghâyi Îrân ve Rûm*, 106-107.

⁶⁷ Pedeshhârger: Taberistan'ın güneyindeki bir dağ silsilesine verilen addır. Bu bölgenin hâkimlerine Pedeshhârgersâh unvanı verilir. [çevirmen notu]

⁶⁸ Prokopius, *Târîh-i Cenghâyi Îrân ve Rûm*, 111; Kristensen, *Îrân der Zamân-ı Sâsânîyân*, 377.

göre, Hüsrev hile ile Mazdek ve dostlarını devlette ve ordudaki uygun olan yerlerde görevlendirmek maksadıyla bir toplantıya davet eder.⁶⁹ Bu korkunç toplantıya katılanlar arasında Mâhbûz, Âzermîhr, Âzerfernbeğ, Âzerîz, Baht Âfrîd, Mubedan-ı Mubed Gülnâz ve İran Hristiyan Piskoposu Bâzâns (Bâzân) vardı.⁷⁰ Çok sayıda Mazdek taraftarı Hüsrev'in Mihriğân günündeki⁷¹ davetine iştirak etmişti. Bir oyun gösterisi akabinde Hüsrev Mazdek'in başını bir balta ile gövdesinden ayırdı. Sonrasında emirindeki askerler müritlerine saldırdı ve tamamını katletti. Söz konusu katliam diğer şehirlerde de eş zamanlı olarak gerçekleşti. Tüm mallarına el konuldu ve kitapları yakıldı.⁷² Kesin ölü sayısı bilinmemekle birlikte Müslüman tarihçilerin verdiği rakamlar abartılı görünmektedir. Farsnâme'de en az iki bin kişinin bahsi geçmekte olup diğer şehirlerdeki ölü sayısı da buna eklenir.⁷³ Mes'ûdî, katliam mahallini Hâder (Câzer?) ve Nehrân arasındaki yol üzerinde tanımlamakta⁷⁴ ve bundan sonra Hüsrev'in -sonsuz ruh anlamındaki- Enûşîrvân lakabını takındığını eklemektedir.⁷⁵

Bu olaydan kısa bir süre önce Mâhbûz, Kubâd'ın vasiyetnamesini hazırlamış ve saltanat mührü ile mühürlemişti. Söz konusu vasiyetnamede Kubâd'ın üçüncü oğlu Hüsrev veliaht olarak açıklanmıştı. Fakat Mâhbûz, yeni şahın soylular tarafından onaylanması gerektiğini söyledi ve soylular vasiyetnameyi iştittikten sonra doğal olarak Hüsrev'in şahlığını tanıdılar. Bu duruma muhalefet eden Kâvûs'un ölümünde⁷⁶, Hüsrev Enûşîrvân'ın belirleyici rolü aşîkârdır.

Sonuç

Mazdek ve Kubâd hakkındaki İslamî kaynaklara daha yakından bakıldığında, kaynakların tamamının oğlu Hüsrev Enûşîrvân döneminde kaleme alındığı ve Hüsrev'in bakış açısının Kubâd dönemindeki olaylara yansıtıldığı anlaşılabilir. Mazdek ile ilgili rivayetlerin Kubâd dönemi olaylarından ve diğerlerinden maksatlı olarak ayrılması, Mazdek'in katli hadisesine Hüsrev'in de dâhil edilmesi ve her ikisi de Hüsrev'den büyük olan Kubâd'ın diğer iki oğlu Kâvûs ve Cem'in isimlerinin ihmal edilmesi bu durumun açık göstergeleridir.

⁶⁹ Malalas'ın kitabından yararlanan Theofanis'in rivayetine göre katliam yanlışlıkla Kubâd'a atfedilmektedir. Ancak Malalas'ın rivayetinde Kubâd ya da Hüsrev'in adı geçmez. Diğer taraftan, Prokopius'un rivayetine göre ise Kubâd o sırada hasta olduğundan böyle bir fiilde bulunması mümkün değildir. Prokopius, *Târîh-i Cenghâyi İrân ve Rûm*, 106.

⁷⁰ Kristensen, *Zuhûr-u Mazdek*, 127; Karşılaştırma için Firdevsî, *Şâhnâme*, 8/47 (302-303. Beyitler).

⁷¹ İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, 90.

⁷² İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, 91; Farsnâme'nin rivayeti Malalas ve Theofanis tarafından da özetlenmiştir. bk. Kristensen, *Zuhûr-u Mazdek*, 19,22.

⁷³ İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, 90; Karşılaştırma için Hâfîz, *Fustât el-Adâle-i fî Kavâid es-Sultane* (Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi Nüshası), 37A; Nizâmülmülk, *Sfâysetnâme*, 228, sırasıyla on ve on iki bin kişiden bahsetmektedir.

⁷⁴ İbnü'l-Belhî, *Fârsnâme*, 90: Dicle yakınında.

⁷⁵ Ebu el-Hasen Mesûdî, *Mürûc ez-Zeheb ve Meâdin el-Cevher* (el-Kitab el-İlmiye, ts.), 1/162.

⁷⁶ Kristensen, *Zuhûr-u Mazdek*, 127.

Eski İslamî kaynaklarda açıkça belirtildiği üzere Mazdek, Kubâd döneminde Mubedan-ı Mubed [Din adamlarının başı] ya da Kadı el-Kudad [Yargıçların başı] idi. Yalnızca bu derecedeki bir din adamı Şâhın yanına yaklaşabilirdi. Ancak, Zerdüşti ruhanilerin neden bu Mubedan-ı Mubed'in emrine boyun eğmediği, Kubâd ve onun aleyhine soylular ile iş birliği yaptığı konusu dikkate değer bir noktadır.

Sâsânî devletinin yapısı soyluların ve din adamlarının kolayca müdahale etmesine uygun olup tahta çıkan şâhlar onların isteklerini yerine getirmek zorunda kalıyordu. Kubâd tahtta bir süre kaldıktan sonra onların devlet işlerine gayri meşru müdahalelerini fark etti. Sâsânî eski devlet düzeninin aksine bu duruma dur dedi ve saltanat naibi Sûhrâ gibi birçoğunu öldürerek bu gibi müdahalelerin önünü kesti. Soylulara yapılan bu darbe Zerdüşti rûhani ve din adamlarının menfaatlerini de kötü etkiledi; böylece el ele verip Kubâd'a karşı ayaklandılar ve onu tahttan indirdiler. Daha sonra Kubâd ve Mazdek'in, mal ve kadında herkesin ortak olması şeklinde, Zerdüşti dinine ve ahlakına aykırı bidatler çıkardığı gerekçesiyle bu ayaklanmayı haklı çıkardılar. Geleneksel İran toplumunda dini bir neden ortaya koymak her zaman siyasi akımlarla mücadele etmenin yollarından biri olmuştur.

Kubâd'ın Mazdek ile irtibatı ve tanışıklığı, soylular ve Zerdüşti din adamlarının ona muhalefeti ile alakalıdır. Kubâd'ın Mazdek'i eski Mubedan-ı Mubed'in yerine seçmesi ve önceki Mubedan-ı Mubed'in tahrikleri, Zerdüşti ruhanilerin ona ve Kubâd'a karşı olmalarının nedeni olabilir. Hüsrev'in, Kubâd'ın Parse'den (Sâsânî Şehinşâhlığının ve Zerdüştlüğünün merkezi) sürgün ettiği eski mubedan-ı mubede veya oğluna kendisine yardım ettiği takdirde eski görevine geri getireceği vaadi, onun [Mazdek] bir din adamı olduğunu düşündürülebilir.

Kubâd'ın saltanatının son dönemlerinde soyluların ve Zerdüşti ruhanilerin devlet yönetimine müdahale çabaları devam etmekteydi. Bu defa başlarında şâhın oğlu Hüsrev bulunuyordu. Kubâd'ın yakınındakileri birer birer devirerek yavaş yavaş ülkedeki duruma hâkim oldular. Kubâd'ın hastalığı ve Doğu Roma ile İran arasında yeniden alevlenen savaş saraydaki vahim tabloyu daha da kötüleştirdi. Mazdekîlerin katli ile ilgili kaynaklarda geçen olayların Hüsrev'in hükümdarlığına muhalefet edenlerin tasfiyesinden başka bir şey olmadığı söylenebilir. Kubâd'ın Hüsrev tarafından hapsedilmesi de yarı efsanevî Mazdeknâme'de açıkça belirtilmiş olup Kubâd öldürülmüş ve bu durum sonra da gizlenmiş olabilir. Hatta daha sonra Şâh Kubâd'ın onu vekil tayin ettiği yazılmıştır. Mazdek ve Hüsrev'in hükümdarlığına muhalefet edenlerin bu sözü yayması kolay ve basit bir işti. Mazdek, Kubâd'ın soyluları tasfiye etmesi ve toplumun alt tabakası lehine sosyal ve ekonomik reformları yürürlüğe koyması yönündeki inkılabî tavırlarıyla dini kurallara aykırı davranmayan ve bu yolda Kubâd'a öneriler sunarak yardımcı olan bir dini kişiliğe sahipti. Katliamda Mazdek, ölen önemli kişilerden yalnızca biriydi. Payitahtta ve diğer şehirlerde öldürülenlerin çoğu Kubâd yanlısı soylulardı ve sayıları az değildi. Daha sonra, Hüsrev Enûşirvân ve soylular, saltanatı ve gücü elde etmek için yapılan bu kanlı tasfiyeyi açıklamak için Mazdek ve Mazdek'in fiillerini gereğinden çok abartarak Kubâd'ın tahttan indirilmesinin nedeni olarak onun soylulara muhalefeti değil Mazdek'e olan desteği olduğunu

öne sürdüler. Hüsrev Enûşîrvân, Hudâyânâme'de (Sâsânî devletinin resmî yıllığı) ve Mazdeknâme'de aktarılan Mazdek hikâyesi ve kendi fiilleri hakkındaki rivayetlerin tamamını tahrif etti. Muhtemelen Mazdeknâme onun hükümdarlığının ikinci yarısında kaleme alınmıştır. Geçen zaman efsanenin kabulünü ve kavranılmasını kolaylaştırmaktadır.

Zamanla Mazdeknâme herkes tarafından kabul gören bir halk destanı haline gelirken gitgide daha efsanevi bir hale büründü; dallanıp budaklanarak ondan çeşitli rivayetler ortaya çıktı. Sâsânî hanedanlığı sonrası, Abbasi döneminin başlarında, bazı versiyonları Arapçaya tercüme edilerek resmen İslam medeniyetine dâhil oldu. Bu rivayetlerin yayılması öyle bir hal aldı ki Afşin⁷⁷ tutuklandıktan sonra kendisine yöneltilen, evinde “Mazdek kitabı” bulundurma suçlamasına cevaben “hepinizin evinde o kitabın nüshaları var” diyerek kendini savunmuştur.⁷⁸ Bu söz konusu şöhet, Müslümanların hikâyesinin mahiyeti hakkında hiç şek ve şüphe duymamasına neden olmuştur. Ayrıca Abbasi yönetimi İran topraklarındaki başkaldırı ve ayaklanmaları bastırmada dini bir bahane olarak ondan çokça istifade etmiştir.⁷⁹

Günümüze sadece Şâhnâme (dolaylı olarak), Tarih-i Zenâdika el yazma nüshası ve Siyâsetnâme ile Farsnâme'de geçen üç rivayet var olmakla beraber diğer rivayetler elimize ulaşmamıştır.

⁷⁷ Haydar b. Kâvûs el-Afşin: Halife Me'mun ve Mu'tasım dönemlerinde yaşamış ve Azerbaycan bölgesinde ayaklanan Bâbek-i Hürremî'yi uzun uğraşlar sonunda öldürerek Abbâsî sarayında önemli bir şöhrete sahip olan Türk kumandan. Kimilerine göre bir iftira neticesinde gizliden gizliye eski dini olan Mecûsîliği ihya etmeye çalışma suçlamasıyla hapiste ölüme terk edilmiştir. bk. Hakkı Dursun Yıldız, “Afşin, Haydar b. Kâvûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1988). [çevirmen notu]

⁷⁸ Ebû Ca'fer Muhammed Taberî, *Târîh el-Taberî* (Beyrut: Dâr el-Kitab el-İlmiye, 1211), 6/224-225; Sadîkî bu kitabı “Kitâb-ı [Edebî ve Hakemî] Mazdek” olarak tanımlar. Ancak evde edebî bir kitap bulundurma güçlü bir ithama neden olmaz. Hakimler “Kitâb-ı Mazdek (Mazdeknâme)” ifadesiyle suçunu kanıtlamak istemiş olabilirler, Krş. Sadîkî, *Cünbüshâyi Dînî İrânî der Garnhâyi Devam ve Sevm-i Hicrî* (Tahran: Pâjeng, 1372), 343.

⁷⁹ İslam sonrası İran hareketlerine bakış açısı yüzeysel olsa da Klima dahi bu noktayı vurgulamıştır. bk. Otakar Klima, *Târîhçe-i Mekteb-i Mazdek*, çev. Cihângîr Fikrî Erşâd (Tahran: Tus, 1371), 81-82.

Kaynakça

- Agathias. *The Histories*. çev. Joseph D. Frendo. Berlin, Newyork: Walter de Gruyter, 1975.
- Bahâr, Muhammed Tagî (ed.). *Mücmelü't-Tevârîh ve'l-Kısaş*, ts.
- Bel'amî, Ebû Ali. *Târîh-i Bel'amî*. ed. Muhammed Cevâd Meşkûr. Tahran: Hayyam, 1337.
- Bîrûnî, Ebu Reyhân. *Âşârü'l-Bâkiye*. çev. Ekber Dâna Sereşt. Tahran: Emîr-i Kebîr, 3. Basım, 1363.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed. *el-Ahbârü't-Tivâl*. çev. Mahmûd Mehdevî Dâmğânî. Tahran: Neşrenî, 1365.
- Firdevsî. *Şerîfî Şehnâme Çevirisi*. ed. Zuhâl Kültüral - Latif Beyreli. çev. Şerifi. Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1999.
- Firdevsî, Ebûlkâsım. *Şâhnâme*. ed. Rüstem Alîyev - Âdil Âzer. Moskova: İntişârât-ı Dâniş (Bahş-ı Edebîyât-ı Hâver), 1970.
- Gaube, H. "Mazdak: Historical Reality or Invention?" *Studia Iranica* 11 (1982), 111-122.
- Girişmen, Romen. *Îrân ez Âgâz ta İslâm*. çev. Muhammed Muayyen. Tahran: İlmî ve Ferhengî, 5. Basım, 1364.
- Hañîb, Muhammed bin Muhammed bin Mahmûd. *Fustât el-Adâle-i fî Kavâid es-Sultane*. Paris Milli Kütüphanesi, Tahran Üniversitesi Merkez Kütüphanesi ve Dokümantasyon Merkezi Nüshası.
- İbn Miskeveyh. *Tecâribü'l-Ümem*. ed. Ebulkâsım İmâmî. Tahran: Sürûş, 1369.
- İbnü'l-Belhî. *Fârsnâme*. ed. R. E. Nikolsen - Guy Le Strange. Tahran: Dünyâ, 2. Basım, 1363.
- İsfahânî, Hamza b. el-Hasen. *Târîh-i Peyâmberân ve Şâhân*. çev. Cağfer Şuâr. Tahran: Pedîde, 3. Basım, ts.
- İsfahânî, Hamza b. el-Hasen. *Târîhu Sinî Mülûki'l-Arz ve'l-Enbiyâ'*. çev. Cağfer Şuâr. Tahran: Emîr-i Kebîr, 2. Basım, 1367.
- Klima, Otakar. *Târîhçe-i Mekteb-i Mazdek*. çev. Cihângîr Fikrî Erşâd. Tahran: Tus, 1371.
- Klima, Otakar. *Târîh-i Cünbüş-ü Mazdekîyân*. çev. Cihângîr Fikrî Erşâd. Tahran: Tus, 1358.
- Kristensen, Ârtur. "Dû Tahrîr ez Sergüzeşt-i Mazdek". çev. Ahmed Tefazzoli. *Kitâb-ı Sahn*. 1/33-40. Tahran: İlmî, 1364.
- Kristensen, Ârtur. *Îrân der Zamân-ı Sâsânîyân*. çev. Gulâm Rızâ Reşîd Yâsemî. Tahran: Emîr-i Kebîr, 5. Basım, 1367.

- Kristensen, Ârtur. *Saltanat-ı Kubâd ve Zuhûr-u Mazdek*. çev. Nasrallâh Falsafî - Ahmet Bîrşek. Tahran: Kelâle-i Hâver, 1309.
- Makdisî, Ebû Nasr el-Mutahhar b. Tâhir (el-Mutahhar). *el-Bed' ve't-Târîh*. ed. Clement Huart. Tahran: Mektebe el-Esedî, 2. Basım, 1962.
- Mesûdî, Ebu el-Hasen. *Mürûc ez-Zeheb ve Meâdin el-Cevher*. el-Kitab el-İlmiye, ts.
- Nizâmülmülk. *Sîyâsetnâme*. ed. Muhammed Tagî Bahâr. Tahran: Zuvâr, 3. Basım, 1357.
- Nöldeke, Teodor. *Îrânîyân ve Arabhâ der Zamân-ı Sâsâniyân (Ta'ligât-ı Nöldeke ber Bahş-ı Sâsâniyân-ı Târîh-i Taberî)*. çev. Abbâs Zeryâb Huv'î. Tahran: Encümen-i Âsâr-ı Millî, 1358.
- Pigulevskaia, Nina Viktorovna. *Şehirhâyı Îrân der Rûzgâr-ı Pârtiyân ve Sâsâniyân*. çev. İnâyetulllah Rızâ. Tahran: İlmî ve Ferhengî, 1367.
- Pigulevskaia, Nina Viktorovna vd. *Târîh-i Îrân ez Devrân-ı Bâstân tâ Pâyân-ı Sed'e Hecdehem Mîlâdî*. çev. Kerîm Keşâverzi. Tahran: Muessese-i Mutâliât ve Tahkîkât-ı İctimâî, 1346.
- Prokopius. *Târîh-i Cenghâyı Îrân ve Rûm*. çev. Muhammed S'âidî. Tahran: Bungâh-ı Tercüme ve Neşr-i Kitâb, 2. Basım, 1338.
- Rebîî, Hâyde - Fulâdpûr, Humâyûn. "Negâhî Tâze be Dâstân-i Mazdek ve Kubâd". *Mâhnâme-i Kelk* 28 (1371), 37-79.
- Sadîkî. *Cünbüşhâyı Dînî Îrânî der Garnhâyı Devam ve Sevm-i Hicrî*. Tahran: Pâjeng, 1372.
- Seâlibî, Ebû Mansûr. *Ğureru Aĥbâri Mülûki'l-Fürs ve Siyerihim*. ed. Herman Zutinberg. Tahran: Mektebe el-Esedî, 1963.
- Shaki, Mansour. "Orintalia in Honour of J. Duchesne Guillemin". *Archiv Orientalni* 58 (1990).
- Taberî, Ebû Ca'fer Muhammed. *Târîh el-Taberî*. Beyrut: Dâr el-Kitab el-İlmiye, 3. Basım, 1211.
- Tafazzoli, Ahmad. "Observations sur le soi disant Mazdaknamag". *Acta Iranica* 23, 507-510. Leiden: Brill, 1984.
- Yarshater, Ehsan. "Mazdakism". *The Cambridge History of Iran: Seleucid Parthian*. 3/991-1024. Cambridge: Cambridge University Press, 1986.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Afsin, Haydar b. Kâvûs". *TDV İslam Ansiklopedisi*. Ankara: TDV Yayınları, 1988.